

معرفی کتاب

مخزن الادویه

- تألیف: سید محمد حسین عقیلی علوی خراسانی شیرازی
- تحقیق، تصحیح و تحشیه: دکتر محمد رضا شمس اردکانی، دکتر روجا رحیمی، دکتر فاطمه فرجامند
- با مقدمه‌ی: دکتر علی اکبر ولایتی
- نوبت چاپ: اول، ۱۳۸۸
- ناشر: انتشارات صهبای دانش با همکاری دانشگاه علوم پزشکی تهران
- شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۱۱۹۴-۰۰-۰

خراسانی شیرازی می‌باشد. میرمحمدحسین نوه‌ی خواهری حکیم علوی‌خان، پزشک مشهور دوره‌ی نادرشاه افشار و پزشک مخصوص اوست، که پیش از به‌قدرت رسیدن نادر در ایران به هند مهاجرت کرده بود. با ورود نادر به هند به اردوی او پیوست و پزشک مخصوص وی شد. اما پس از مدتی از او جدا شد و به هند بازگشت و در همان‌جا هم فوت کرد. آگاهی‌ها درباره‌ی شخص میرمحمدحسین، برعکس نیای او، کم است. در فصل چهاردهم مخزن الادویه میرمحمدحسین، نسب خانوادگی خود را نوشته است. به‌جز این آگاهی، دیگر دانسته‌ها درباره‌ی او در لابه‌لای صفحات تاریخ پراکنده است و جمع‌آوری آن‌ها همّت بسیاری می‌طلبد.

مخزن الادویه، کتابی عجیب و یک آینه‌ی تمام‌نمای شگفتی است. این کتاب را باید به‌منزله‌ی آینه‌ای از روابط علمی میان ایران و هند به‌شمار آورد. انواع داروهایی که در این کتاب معرفی شده‌اند، نمونه‌ی جالبی از درهم‌آمیزی دانش گیاه‌دارشناسی ایرانی (که خود مجموعه‌ای از دانش گیاه‌دارشناسی یونانی،

کتاب حاضر متن چاپی تصحیح و بازنویسی شده‌ی کتاب "مخزن الادویه" می‌باشد. مخزن الادویه کتابی نفیس در باب مفردات می‌باشد که با نثری شیوا و روان به زبان فارسی نگاشته شده‌است. این کتاب از برجسته‌ترین آثار محمدحسین عقیلی می‌باشد که بنا بر گفته‌ی مؤلف گران‌قدر آن در سال ۱۱۸۵ ه.ق. به‌دستور استاد خویش به تألیف آن همّت گماشت و تاریخ اتمام این کتاب قاعدتاً باید چند سالی پس از ۱۱۸۵ ه.ق. باشد. وی در کشور هند، اقدام به تألیف این کتاب نمود. در دوران حکومت گورکانیان و بابرین و اعقاب آن‌ها بر هند، زبان فارسی، زبان رسمی و علمی سرزمین هند شده بود. در دوران اوج رواج زبان فارسی در هند، آثار علمی متعددی (در کنار آثار مختلف ادبی چون دیوان‌های اشعار) به‌این زبان تألیف شد. در حیطه‌ی علوم طبیعی (شامل پزشکی، داروشناسی، گیاه‌شناسی و...) بخشی از مهم‌ترین متون زبان فارسی، که به‌خصوص از نظر حجم کاملاً قابل توجه و بررسی هستند، در هند تألیف شد. یکی از این آثار، مخزن‌الادویه نوشته‌ی میرمحمد حسین بن هادی عقیلی علوی

سربانی، اروپایی و ایرانی است) با دانش داروشناسی هندی است. از جمله نکاتی که این کتاب را به یکی از ارزشمندترین کتاب‌های فارسی در زمینه مفردات مبدل ساخته است، بهره‌جستن عقیلی از بسیاری از منابع معتبر و با اهمیت ما قبل خود در تألیف این اثر می‌باشد. عقیلی در مقدمه‌ی کتاب مخزن‌الادویه به این منابع اشاره نموده است که شامل قانون و ادویه‌ی قلبیه‌ی ابن‌سینا، جامع‌المالیقی ابن‌بیطار، مالایسع للطیب جهله معروف به جامع بغدادی، تألیف شیخ یوسف بغدادی، تذکره‌ی شیخ داوود انطاکی موسوم به تذکره‌ی اولی‌الالباب، ارشاد شیخ اسمعیل بن هیبة‌الله، ترجمه‌ی تذکره‌ی ابوریحان بیرونی، مشهور به صویدی، اختیارات بدیعی حاجی زین‌الدین عطار، تحفة المؤمنین حکیم میرمحمد مؤمن تنکابنی، مفردات نواب حکیم معتمد الملوک سید علویخان، دستور الاطباء موسوم به اختیارات قاسمی حکیم محمد قاسم ملقب به هندوشاه مشهور به فرشته، و در نهایت مجربات افضل‌ی حکیم میرمحمد افضل می‌باشد. البته مؤلف از کتاب‌های دیگری نیز در هنگام اشاره به مفردات نام برده است که از جمله‌ی آن‌ها می‌توان اسرار الطب، بحر الجواهر، حاوی، حشایش، خلاصة التجارب، رساله‌ی افیونیه، رساله‌ی ذهبیه، رساله‌ی فادزهریه، شفاء الاسقام، منهاج، و مقالات سته را نام برد.

نسخ خطی قدیمی به علت ناخوانایی و داشتن اصطلاحات و واژه‌های ناآشنا و نامأنوس کم‌تر مورد توجه و استفاده قرار می‌گیرند. علاوه بر این، چون از هریک از کتب سنتی تنها نسخه‌های خطی محدود و انگشت‌شماری برجای مانده است، لذا دسترسی به آن‌ها به سهولت امکان‌پذیر نیست. باتوجه به آن‌که کتاب مخزن‌الادویه از نظر بسیاری از محققان و پژوهشگران عرصه‌ی طب سنتی، به‌عنوان یکی از منابع اصلی و معتبر در زمینه‌ی مفردات به‌شمار می‌آید، و باتوجه به نقایصی که نه از نظر علمی، بلکه از لحاظ ثقیل بودن و عدم دسترسی آسان به مطالب این کتاب مشاهده می‌شد، تصحیح و بازنویسی این کتاب یک امر ضروری و مفید و یک‌کار ماندگار به‌نظر می‌رسید. این کتاب که باهمکاری تعدادی از متخصصین و کارشناسان امر مورد تحقیق، تصحیح و تحشیه قرار گرفته است، در واقع ثمره‌ی سالیان مستمر بررسی، پژوهش و مطالعه‌ی هیأت مذکور در زمینه‌ی طب سنتی اسلام و ایران می‌باشد.

علاوه‌بر تصحیح و بازنویسی متن کتاب توسط محققین محترم، دو ضمیمه نیز به انتهای کتاب افزوده شده‌است که به شرح ذیل می‌باشد:

(۱) "دشواری‌ها" که شامل: معادل امروزی واژه‌ها و اصطلاحات موجود در کتاب است.

(۲) نام امروزی مفردات که شامل معادل امروزی فارسی و نام علمی مفردات موجود در کتاب می‌باشد.

این دو ضمیمه‌ی ارزشمند که با بهره‌گیری از منابع متعدّد، تهیه و تنظیم گردیده، استفاده و بهره‌گیری از مطالب کتاب را بسی هموارتر ساخته است.

درمجموع، کتاب حاضر علاوه‌بر آن‌که احیای یک اثر ارزشمند و افشاندن نوری به تاریخ پرعظمت علم ایران می‌باشد، بهره‌گیری از مطالب کتاب مخزن‌الادویه را برای خوانندگان و علاقه‌مندان سهل‌تر و آسان‌تر می‌سازد.

به‌منظور بازنویسی و تصحیح این کتاب، مصححین گرامی با سعی فراوان از چندین نسخه‌ی کتاب مخزن‌الادویه بهره گرفته‌اند که این نسخ عبارتند از: نسخه‌ی کتابخانه‌ی آستان قدس رضوی به شماره‌ی ۸۹۷۷ که در سال ۱۲۵۳ هجری قمری کتابت شد، نسخه‌ی افست شده از روی نسخه‌ی خطی سال ۱۲۷۷ هجری قمری، و نسخه‌ی افست شده از روی نسخه‌ای که در سال ۱۸۴۴ میلادی در کلکته به‌چاپ رسیده است.

علاوه‌بر قصد اصلی عقیلی از تألیف این کتاب که به‌دست آوردن دایرة‌المعارفی از دانش گیاه‌داروشناسی عصر و زمانه‌ی خود اوست، در کنار استفاده‌ی اصلی از مخزن که معرفی انواع گیاهان دارویی ایران و شبه‌قاره‌ی هند است، مخزن‌الادویه می‌تواند مورد استفاده‌ی جامعه‌شناسان، زبان‌شناسان، علاقه‌مندان تکوین دانش گیاه‌داروشناسی و البته مورخان پزشکی قرار گیرد. از این دید، مخزن را می‌توان به دو بخش عمده تقسیم نمود: بخش نخست شامل سیزده فصل است که در آن‌ها میرمحمد حسین به گزارشی درباره‌ی انواع داروها، چگونگی تأثیر آن‌ها، مزاج داروها، چگونگی شناسایی داروها از یکدیگر، چگونگی به‌دست آوردن داروها از گیاهان، چگونگی مصرف آن‌ها، چگونگی وزن‌کردن داروها و مانند آن

مخزن در اختیار ایرانیان و علاقه‌مندان زبان‌فارسی در سراسر جهان قرار می‌گیرد، باید از این حرکت علمی، کوشش، صبر و برنامه‌ریزی تمامی پدیدآورندگان آن قدردانی نمود. برای هیات محققین و مصححین این اثر درخشان طب سنتی و این یادگار فرهنگی و ملی که گوشه‌ای از هویت و عظمت طب سنتی اسلام و ایران را به‌نحو احسن به ملت ایران و جهان اسلام یادآوری و معرفی نموده‌اند، آرزوی توفیقات علمی بیشتری داریم.

گروه طب اسلامی و طب سنتی

فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران

پرداخته و بخش دوم که براساس حروف الفبا به توصیف داروشناختی انواع داروها پرداخته است. بخش نخست مخزن (شامل ۱۳ فصل پیش گفته) خود دارای آگاهی‌های بسیار جالبی برای علاقه‌مندان تاریخ پزشکی در ایران و سرزمین‌های اسلامی است. در همین بخش، فصلی وجود دارد که عقیلی در آن به گزارشی درباره‌ی پیوستگی دانش پزشکی و دانش ستاره‌شناسی پرداخته و از تأثیر پذیرفتن کانی‌ها (جمادات)، گیاهان (نباتات)، و جانوران (حیوانات) از اجرام آسمانی سخن گفته است. براساس هستی‌شناسی گذشتگان ما، پزشک حاذق کسی بوده‌است که علاوه‌بر آگاهی از دانش پزشکی و داروشناسی، گیاه‌داروشناسی و مانند آن، از علوم دیگر شامل: منطق، طبیعیات، هندسه، ستاره‌شناسی، احکام نجوم، موسیقی، پیش‌گویی (کهان) و حساب نیز سررشته دارد. بر همین اساس است که مولف به‌طور مفصل به ربط دانش پزشکی و نجوم پرداخته است. در بخش دوم که فصل چهاردهم کتاب را شامل می‌شود ادویه‌ی مفرده به‌ترتیب حروف الفبا ذکر گردیده‌اند. در این فصل حدود ۱۷۲۱ تک‌نگار وجود دارد. در تک‌نگار هریک از مفردات به‌اسامی آن به زبان‌ها و گویش‌های مختلف، ماهیت، محل رویش (در مورد گیاهان)، محل زیست (در مورد جانوران)، محل معادن (در مورد معدنیات)، طبیعت، افعال و منافع و خواص، مقدار شربت، مضرات و مصلحات و بدل اشاره شده است. از جمله زبان‌ها و گویش‌هایی که در ذکر اسامی گیاهان به‌کار رفته است، می‌توان به زبان‌های یونانی، رومی، عربی، لاتین، سریانی، عبری و هندی و از گویش‌ها به اصفهانی، شیرازی، مازندرانی، ترکی، خراسانی و دیلمی اشاره نمود. علاوه‌بر این مؤلف، در برخی موارد به اشتباهات پیشینیان در خصوص مفردات اشاره نموده است. نکته‌ی جالب دیگری که در مورد این کتاب حایز اهمیت است، اشاره نمودن به نام علمی برخی از مفردات است.

با کنار هم قرار دادن همه‌ی این موارد است که می‌توان از مخزن به‌عنوان دایرة‌المعارفی از دانش گیاه‌داروپزشکی تا قرن سیزدهم هجری یاد کرد. اکنون که این ویرایش جدید از